

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

РЯБА ОЛЬГА ІГОРІВНА

ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ
ЕКОНОМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 20-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Спеціальність 08.01.04. - економічна історія
та історія економічної думки

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 1995

ДВ 300.000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі управління зовнішньоекономічними зв'язками та маркетингу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник - доктор економічних наук,
професор Кредисов А.І.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор Пащенко Є.Г.
кандидат економічних наук, доцент Бодров В.Г.

Провідна організація - Інститут економіки НАН України.

Захист відбудеться "26" вересня 1995 року о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.18 у Київському
національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою:
252023, м.Київ, вул.Володимирська, 60, аудиторія 324.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий "22" вересня 1995 року

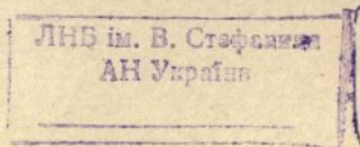
ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00755419 (V)

вчений секретар
спеціалізованої ради

Леоненко П.М.

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. З моменту проголошення в 1991 році України незалежною та суверенною державою їй довелося зіткнутися з багатьма складними економічними проблемами. Спроба перейти за короткий проміжок часу від командно-адміністративної системи до ринкової, намагання якнайшвидше перетворити великі потенційні можливості країни в реальність, на жаль, не дали ефективного результату. Народне господарство України переживає кризу.

Разом з тим здійснюється інтенсивний пошук шляхів виходу із цього стану, напрямків оздоровлення економіки та побудови власної моделі соціально-економічного розвитку. Важливе місце в сценарії становлення ефективного національного ринкового господарства відводиться розвитку зовнішньоекономічних відносин України як з молодими незалежними країнами, що утворилися на основі колишнього СРСР і також переходять до ринкового типу відносин, так і державами розвинутої ринкової економіки та країнами, що розвиваються.

Сьогодні в усьому світі здобуття справжньої незалежності досягається не на шляхах економічної відособленості, а, навпаки, на основі активної участі в міжнародному поділі праці, економічному та науково-технічному обміні.

Розбудова незалежної України об'єктивно потребує входження її у світове господарство на організаційно-економічних засадах ринкових відносин, на принципах рівноправності та взаємної вигоди у співробітництві.

Успішне вирішення поставлених завдань не мислиме без вивчення досвіду людства та, особливо, власної країни. Звернення до витоків теорії та практики, спроба спертися на попередників у розробці сучасних економічних моделей і прогнозуванні майбутнього економіки України є цілком закономірними.

Досвід наш безцінний та унікальний. Поряд з реальними успіха-

ми у нас мали місце прорахунки та помилки. Тому оцінка кожного етапу господарського будівництва в нашій країні не може бути однозначною.

Діалектичне розуміння суті кожного етапу розвитку України як у складі царської Росії, так і Радянського Союзу передбачає осмислення всіх його плюсів та мінусів; вчить нас робити висновки і уникати помилок минулого в сучасних умовах; враховувати все цінне, що нагромаджене наукою і практикою на протязі життя декількох поколінь нашого народу.

Керуючись усіма вище згаданими міркуваннями, ми обрали для дослідження 20-ті роки нашого століття. При цьому ми виходили з того незалежного факту, що початок 20-х років був ознаменований для України світовим визнанням її як суверенної держави. Вона вперше виступила на світовому ринку як незалежний суб'єкт міжнародних економічних відносин. Про це свідчить існування домовленості між Росією і Україною про поділ країн світу на зони впливу, розбудова власної системи органів зовнішньоекономічної діяльності, акредитація в багатьох державах українських торгових представництв, підписання Україною цілого ряду міждержавних торгових угод. І які б погляди чи підходи до розгляду становлення та розвитку Української держави не існували сьогодні, безперечно, що на початку 20-х років українці таки отримали власну державність. Безперечно і те, що поступово, з утворенням СРСР та із згортанням НЕМУ державна самостійність України наприкінці тих же 20-х років практично була зведена нанівець.

Інтерес до 20-х років викликається і тим, що розпочата в цей період нова економічна політика означала перехід до ринкових відносин. Одночасно в ці роки зростає керівна роль держави. І якщо сьогодні провідною проблемою економічної політики є взаємодія дер-

жавних, в першу чергу, планових, та ринкових регуляторів економічного розвитку, то за часів НЕТу така взаємодія стала реальністю і показала свою ефективність у порівнянні з системами, де ті або інші регулятори абсолютизувалися.

Невід'ємною складовою частиною економічної політики держави є її зовнішньоекономічна політика. Зрозуміло, що взаємодія державних та ринкових важелів управління мала місце і в процесі становлення зовнішньоекономічних зв'язків України періоду НЕТу. Вона проявилась у поєднанні державної монополії на зовнішню торгівлю та дозвоільно-заборончої системи, у поєднанні адміністративних та економічних інструментів регулювання. Ознайомлення з досвідом проведення зовнішньоекономічної політики, виходячи з потреб сьогодення, є, на нашу думку, в значній мірі цікавим і повчальним.

20-ті роки заслуговують на увагу, нарешті, ще й тим, що у цей час дуже серйозно і плідно працювала економічна думка України, яка залишила досить багато матеріалів для роздумів своїм нащадкам.

В 20-ті роки і серед науковців, і серед практиків було розуміння ролі /необхідності/ ґрунтовної теоретичної підготовки в справі налагодження економічних зв'язків України із зовнішнім світом. Давно ж відомо, що будь-яка справа, за яку беруться не озброївшись конкретними знаннями та без чітко окреслених планів, з перших же хвилин приречена на провал. Самі вчені з жalem констатували, що на початок 20-х років в Україні практично нічого не було зроблено по вивченню основних засад міжнародних економічних відносин. Вони вказували на нагальну потребу виправлення такого становища.

Серед питань, які підіймали українські науковці впродовж 20-х років, було дослідження базових основ світового господарства - міжнародного поділу праці та міжнародного обміну.

Науковці всебічно аналізували існуючі в світовій практиці сис-

теми зовнішньоекономічної політики, розглядаючи їх з позицій економічної доцільності в тих чи інших умовах історичного розвитку. Використовуючи надбання світової економічної думки і практики та враховуючи особливості економічного стану України на той час, українські економісти давали рекомендації щодо розвитку зовнішньоекономічної політики української держави.

З урахуванням стану та потреб народного господарства України, вчені дійшли висновку, що, незважаючи на існування різноманітних форм міжнародних економічних зв'язків, в Україні впродовж тривалого періоду пануватиме лише зовнішня торгівля. Ось чому така пильна увага в 20-ті роки приділялась саме зовнішньоторговій політиці. Центром наукових досліджень став пошук та розробка найбільш прийнятних для України шляхів розвитку зовнішньої торгівлі.

Ступінь дослідженості теми дисертації. Ознайомлення з сучасними науковими джерелами дозволяє зробити висновок, що останнім часом багато авторів звертається до аналізу літератури 20-х років, намагаються простежити спадкоємність в розробці окремих економічних питань. Найбільш глибоко постановка багатьох важливих проблем в українській економічній літературі 20-х років висвітлювалась в роботах Горкіної Л.П., Дерев'янкіна Т.І., Лортикіяна Е.Л. Теоретичний доробок економістів 20-х років досліджується в колективній монографії "Становлення та розвиток радянської економічної науки на Україні /1917-1937/"¹ та новому навчальному посібнику для економічних вузів та факультетів "Історія економічної думки України"².

1. Становление и развитие советской экономической науки на Украине /1917-1937/. Дерев'янкіна Т.І., Горкіна Л.П. и др. К. Наукова думка, 1983.
2. Історія економічної думки України: Навчальний посібник. Васильєва Р.Х., Горкіна Л.П., Петровська Н.А. та ін. К. Либідь, 1993.

На жаль, багата спадщина української економічної літератури 20-х років усе ще залишається не достатньо вивченою, зокрема це стосується проблем зовнішньоекономічних зв'язків, які підіймалися економістами того періоду.

Протягом тривалого часу ця тема майже не досліджувалася.

Окремі питання становлення в 20-ті роки економічних зв'язків України з країнами світу розглядалися юристами, політиками та особливо істориками¹.

В економічній літературі дана проблема була практично випущена з поля зору. Внесок українських економістів 20-х років в формування теорії міжнародних економічних відносин та їх думки з приводу участі України в цих відносинах ще не стали предметом наукового дослідження.

Актуальність проблеми, недостатнє вивчення її та відсутність спеціальних праць, потреба в яких сьогодні край необхідна, і визначили вибір даної теми дисертаційної роботи.

Об'єктом дослідження в дисертації є українська економічна література, яка вийшла в світ в 20-х роках нинішнього століття. Економічна література в Україні того періоду представлена головним чином статтями в періодичних друкованих видавнях, зокрема, в газетах "Український економіст", "Экономический бюллетень конъюнктурного бюро Госплана УССР"; в журналах "Вестник внешней торговли Украины", "Большовик України", "Наука на Україні", "Торговля

-
1. Бабій Б.А. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства /1921-1925/. К. 1961;
Безродний Є.Ф. Участие советской Украины в международных связях СССР /1923-1929 гг/. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. К. 1990;
Калужная Г.П. Правовые формы монополии внешней торговли СССР в их историческом развитии. М. 1951;
Черніков І.Ф. Дружня підтримка і співробітництво УРСР у відносинах Радянського Союзу з країнами Близького та Середнього Сходу /1922-1939/. К. 1973.

Украины с Востоком", "Хозяйство Украины", "Экономический бюллетень".

В процесі дослідження використовувались збірники праць українських економістів-теоретиків та практиків, наукові праці окремих авторів, статистично-економічні довідники України. Було опрацьовано документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і органів державного управління України.

Предметом дослідження обрано проблеми зовнішньоекономічних зв'язків, які підіймалися в українській економічній літературі 20-х років. Вивчення підлягають як загально-теоретичні положення українських вчених, так і їх практичні рекомендації по розвитку економічних зв'язків України із закордонним світом. В роботі досліджується досвід України в 20-х роках у налагодженні зовнішньоекономічних зв'язків.

Метою дисертаційної роботи є вивчення теоретичного доробку українських економістів 20-х років з питань розвитку та функціонування світового господарства, міжнародних економічних зв'язків між країнами світу та узагальнення практичного досвіду України в сфері зовнішньоекономічної діяльності, набутого протягом 20-х років і який знайшов своє відображення в економічній літературі того часу.

Для досягнення мети дослідження у дисертаційній роботі були поставлені такі завдання:

- аналіз поглядів, що склалися в українських економічних колах в період 1920-1929 рр з проблем зовнішньоекономічних зв'язків, з позицій досягнень сучасної світової економічної думки;
- розкрити підходи українських економістів 20-х років до визначення суті та значення таких ключових основ міжнародних еконо-

мічних відносин, як міжнародний поділ праці, міжнародний обмін, світове господарство, зовнішньоекономічна політика та ін.;

- дослідити шляхи вирішення питання участі України в міжнародних економічних відносинах та оцінка їх економістами того часу;
- в'яяснити позиції українських економістів щодо становлення та розвитку системи управління зовнішньоекономічними зв'язками;
- показати значення теоретичного вивчення економістами 20-х років проблеми зовнішньоекономічних зв'язків для свого часу та для нашого сьогодення;

- виявити можливості та обґрунтувати доцільність використання досвіду становлення економічних зв'язків України з країнами світу протягом 20-х років в умовах сучасного становлення та розбудови молодої Української держави.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складає сучасне розуміння наукового історизму як принципу наукового пізнання та економічного аналізу в системі історико-економічної науки.

При роботі над дисертацією було використано діалектичний метод пізнання, який дає можливість вивчати економічні явища в розвитку та взаємозв'язку. Було застосовано метод теоретико-емпіричного та критичного дослідження, що включає аналіз та синтез, порівняння та узагальнення.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що:

- вперше в історико-економічній літературі комплексно розглянуто велику наукову проблему пов'язану із участю України в міжнародних економічних відносинах в 1920-1929 рр;
- розкрито нові сторінки в історії розвитку української економічної думки, зокрема, систематизовані напрямки наукового пошуку українських економістів з питань міжнародного економічного співробітництва та теоретичне обґрунтування ними основних шляхів роз-

витку зовнішньоекономічних зв'язків України;

- подано загальну картину участі України протягом 20-х років в міжнародних економічних відносинах як на засадах відносної самостійності, так і після втрати її в зв'язку з утворенням СРСР та згортанням НЕТУ;

- на основі аналізу та узагальнень досвіду України в розробці та здійсненні зовнішньоекономічної політики в 20-ті роки доведено, що практично єдиною реально існуючою в Україні формою міжнародних економічних відносин була зовнішньоторгова діяльність;

- в історико-економічну літературу введено маловідомі теоретичні джерела, архівні та статистичні матеріали.

Теоретична цінність дисертаційного дослідження полягає в тому, що заповнюється значна прогалина в українській економічній науці по цікавій та важливій проблемі. Матеріали дисертації дають можливість отримати досить цілісну уяву про процес формування теорії та практики міжнародних економічних відносин в Україні в 20-ті роки.

В практичному відношенні положення та висновки, зроблені в роботі, можуть бути враховані та використані при формуванні політики нашої держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності та тими відомствами і організаціями, які здійснюють реалізацію цієї політики, налагоджують механізм економічного співробітництва з державами світу та забезпечують захист національних інтересів України.

Практична значущість визначається і можливістю використання матеріалів дисертації при викладанні курсів "Історії економічної думки", "Економічної історії", "Історії міжнародних економічних відносин" та "Основ економічної теорії".

Апробація дисертаційної роботи. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на за-

сіданях кафедри управління зовнішньоекономічними зв'язками та маркетингу ІМВ Київського національного університету імені Тараса Шевченка, висвітлені у матеріалах ряду науково-практичних конференцій /в м.Києві, 1991 та м.Рівне, 1993, 1995/.

За підсумками виконаних досліджень опубліковано 5 наукових робіт, загальним обсягом 1,9 друкованих аркушів.

Структура роботи. Ціль та завдання дисертаційного дослідження визначили наступну структуру дисертації:

Вступ.

Розділ 1. Теоретичні розробки міжнародного співробітництва.

1.1. Світове господарство та закони його розвитку.

1.2. Зміст, механізм та напрями розвитку державної зовнішньоекономічної політики.

Розділ 2. Дослідження проблеми управління зовнішньоекономічною діяльністю України.

2.1. Організаційна структура управління зовнішньоекономічною діяльністю.

2.2. Інструменти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності республіки.

Розділ 3. Розвиток зовнішньоторгових зв'язків України та його відображення в українській економічній літературі.

Висновки.

Список використаної літератури.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

Глибоке ознайомлення з економічною літературою 20-х років показує тісний взаємозв'язок теоретичних розробок з реальними потребами тогочасного суспільства.

За майже сім років війни та громадянської смуги Україна була дсведена до стану руїни. Нестача харчів, палива, безробіття, практично припинилося виробництво товарів. Такий стан був характерний для всієї території колишньої Російської імперії.

Остаточо виснажене суспільство було не готове до соціальних перетворень, що планувалися більшовиками. Та і напрямки створення нового суспільства керівнои верхівок теоретично дискутувалися, а в практичному житті мінялися: від воєнного комунізму до НЕПу. Країна була охоплена кризою керівництва, зумовленою смертю Леніна. Для селян, з метои стимулювання виробництва, урядом робилися певні поблажки. Висунуті владою цілі здійснювалися обережно, гнучко впродовж усіх 20-х років. Цей період часто вважається золотим віком українців під владою Рад.

В 20-ті роки впевненість українців у власних силах, їхні прагнення переживали гідне подиву відродження. Це були роки відносно го лібералізму та плюралізму, відкритого змагання протилежних ідей.

Економісти опрацьовували проблеми, які хвилювали науковий світ не один десяток літ і від глибини розуміння й вирішення яких в значній мірі залежав розвиток як усього світового господарства, так і кожної країни зокрема.

На рубежі XIX та XX століть все значимішим фактором економічного життя та економічного процвітання держав світу ставть зовнішньоекономічні відносини. Зрозуміло, що даний факт вимагав пристальної уваги з боку науковців. Проте у 1922 році український економіст проф.Соболев М. з прикрістю констатував, що теорія

міжнародних економічних відносин порівняно мало опрацьована, а різні економічні школи, зокрема марксизм, майже не розглядали її, займаючись більш загальними економічними питаннями.

Серед українських економістів, які серйозно займалися теоретичним дослідженням системи світогосподарських зв'язків, перш за все потрібно назвати вчених, що розпочали свою наукову діяльність задовго до подій 1917 року, і яких, по праву, можна віднести до української економічної еліти. Це викладачі Харківських вузів, професори Кочеджи-Шаповалов М., Соболев М., Фомін П. та ін.

В першій половині 20-х років спостерігалось зростання інтересу до даних проблем. Ряди дослідників теорії та практики взаємовідносин країн світу поповнюють Дашковський І., Браславський М., Золотарьов А., Ратнер С., Фрей Л.

Проведений в роботі аналіз українських економічних джерел того періоду дозволив зробити два важливих висновки.

1. Українські економісти в процесі дослідження зосереджували увагу не лише на сутнісній, а й функціональній стороні економічного явища. Так, проникаючи до глибинної суті міжнародних економічних відносин, вони аналізували їх і з практичних позицій.

Можна сказати, що завдяки своїм намаганням здійснювати науковий пошук виходячи з міркувань економічної доцільності, українські вчені уже на початку 20-х років зробили перші кроки в еру, яку Дж.Гелбрейт в 1990р. назвав "ерою прагматизму".

2. Українська наукова думка працювала не відособлено від світової економічної науки, вона була невід'ємною складовою частиною її і внесла свій вклад у світову наукову скарбницю.

Прягнучи діяти істини українські науковці сміливо дискутували з представниками різних економічних шкіл. Висуваючи ті чи інші положення, вони ніколи не здавалися до голосливих заяв. Їх аргу-

ментация була побудована на глибокому знанні світового наукового доробку та практичному досвіді як окремих країн, так і світового співтовариства в цілому.

В дисертації показано, що на початку 20-х років українські економісти активно підключились до обговорення такого першочергового питання, як визначення суті поняття "світове господарство".

Так, вчені Фомін П. та Ратнер С. поділяли погляди німецького економіста Гармса Б. на світове господарство як самостійну господарську одиницю, яка існує поряд з національним господарством.

Інші українські економісти - Волобуєв М. та Фрей Л., трактували світове господарство як динамічну систему виробничих відносин окремих національних комплексів на базі світового поділу праці. Даний підхід до визначення суті світового господарства, на нашу думку, найбільш співзвучний із визначенням, яке є найбільш поширеним серед сучасних економістів.¹

В дисертації показано, що, незважаючи на розходження думок економістів щодо суті світового господарства, значення міжнародного поділу праці, як основи системи світогосподарських зв'язків, не викликало ніяких сумнівів.

Українські вчені розглядали міжнародний поділ праці як вищий рівень суспільного поділу праці, який, в свою чергу, з'являється в постійному розвитку. Так, проф. Дашковський І. в своїх дослідженнях показав, що спочатку в сфері світового ринку переважав поділ між країнами, які виготовляли сировину, сільськогосподарську та промислову продукцію, а потім він був доповнений розподілом у ви-

1. Міжнародні економічні відносини. Сучасні міжнародні економічні відносини. За ред. Філіпенка А.С. К., 1992, С.15;
Основи економічної теорії. За ред. Мочерного С.В.
Тернопіль, 1993, С.590;
Основи економічної теорії. Політекономічний аспект.
За ред. Клячка Г.Н., Нестеренка В.П. К., 1994, С.487-488.

робництві різних промислових товарів. Таким чином, вчений, розглядаючи перехід від спеціалізації цілих сфер суспільного виробництва до предметної спеціалізації окремих галузей, розкрив суть загального та часткового міжнародного поділу праці. В той же час не було сформульовано визначень цих форм поділу праці на світовому рівні.

У своїх дослідженнях українські економісти виходили з того, що існує сукупність природних та суспільних факторів, які формують міжнародний поділ праці, характер участі у ньому тих чи інших країн.

В роботі звертається увага, що уже в той період наші вчені Волобуєв М., Коломойцев П. роблять висновки про те, що із розвитком людського суспільства все більше домінує поділ праці на основі суспільно-соціальних умов, а роль природно-кліматичних факторів зменшується.

В сучасних умовах дане положення знаходить все більше доказів та підтверджень.

Серед українських вчених 20-х років було чітке розуміння, що система міждержавних економічних відносин функціонує і розвивається на основі об'єктивних економічних законів. Тому вони піддавали детальному аналізу закони міжнародного поділу праці, вартості, попиту та пропозиції. Знання суті об'єктивних економічних законів, розуміння механізму їх дії та уміле застосування на практиці здобутих теоретичних знань - ось на думку українських економістів, що є першочерговою запорукою успіху країни у встановленні ефективних відносин на зовнішньому ринку.

В роботі розглянуто погляди Дашковського І. та Соболева М. щодо формування вартості на міжнародному рівні, ціноутворення, ролі попиту та пропозиції. Глибина та всебічність їх досліджень дали підстави характеризувати цих українських економістів як прибічників ринкових відносин.

Досліджувачи розвиток міжнародних економічних відносин, українські вчені активно обговорювали проблему взаємодії національних та міжнародних інтересів. Справа в тому, що думки вчених світу розділилися. Одні вважали, що для світового розвитку характерна тенденція поглиблення взаємозв'язку та взаємозалежності країн світу, економічного переплетіння національних економік. Інші ж бачили зростання тенденції до національного самовизначення, до збереження та посилення економічної міцї національних держав.

Вчені України притримувалися думки, що ці дві протилежні тенденції є постійними супутницями, вони нерозривні ні в просторі, ні в часі.

Причиною посилення тенденції до національної незалежності є поглиблення існуючої економічної нерівності країн світу, прагнення сильніших підпорядкувати собі слабших і навпаки - прагнення слабших стати урівень з сильнішими.

Уже в 20-ті роки українськими вченими відзначалося виділення на світовій арені таких трьох економічних центрів як США, Західна Європа та Японія. Прискіпливо досліджувалися взаємозв'язки суб'єктів СРСР.

Так, український економіст Волобуєв М., провівши ретельний аналіз тогочасного фактичного стану взаємозв'язків України і Росії, показав невідповідність між теорією і практикою Радянського уряду у царині економіки. Він доводив, що Україна, як і за царя, лишається економічною колонією Росії.¹

Волобуєв М. стверджував, що економіка СРСР становить не єдине й однорідне ціле, а комплекс економічних компонентів - регіонів.

1. Волобуєв М. До проблеми української економіки. // Більшовик України. 1928., к 2. С. 46-73.

Одним із таких компонентів є Україна. А кожен із цих компонентів може не тільки самостійно функціонувати, а й, безсумнівно, бути частиною світового господарства, спираючись на власний потенціал, без посередництва російської економіки.

Підтримуючи прагнення країн до політичного суверенітету та державної незалежності, українські економісти застерігали, що реалії світового розвитку роблять неможливим досягнення повної економічної самостійності. Вони попереджали, що політика суверенітету може привести до економічної замкнутості, до автаркії. Ідеї про самодостатнє господарство у якого "є все своє" відносили до розряду міфічних. На конкретних прикладах вони доводили, що розрив господарських зв'язків між країнами не відповідає критерію економічної доцільності, а стає гальмом на шляху розвитку національних продуктивних сил.

В роботі звертається увага на те, що аналіз існуючих систем зовнішньоекономічної політики привів українських економістів до висновку про надзвичайну шкідливість крайностей в проведенні зовнішньоекономічної політики. Так, вказуючи на необхідність зростання ролі держави, економісти Соболев М., Браславський М., Коломойцев П., Фрей Л. та ін. рішуче виступали проти огульного протекціонізму, як проти небезпечного для національної економіки явища. На їх думку, зовнішньоекономічна політика повинна бути динамічною, гнучкою, враховувати конкретні можливості, умови і потреби дня.

В дисертації аналізуються ідеї-прогнози щодо розвитку світогосподарських зв'язків, які були зроблені українськими економістами Фомінін П. та Ратнером С. Вони пророкували побудову єдиної загальносвітової економічної політики, яка вирішуватиме питання регулювання світового виробництва, світової торгівлі та транс-

порту, грошового обігу та кредиту, соціальних проблем.

На думку автора, реалії сьогодення засвідчують здійснення окремих передбачень, зроблених в середині 20-х років. Прикладом цього є спроби регулювати світогосподарські зв'язки через систему укладання міжнародних угод та створення мережі міжнародних економічних організацій, Європейського Союзу та ін.

Значна увага в дисертації приділяється зовнішньоекономічній політиці України, яка здійснювалась протягом 20-х років і, практично, зводилась до зовнішньоторгової.

Тогочасна політика держави в сфері зовнішньої торгівлі увійшла у вітчизняну і світову історію як політика монополії зовнішньої торгівлі. Українські вчені, на нашу думку, справедливо розглядали монополію зовнішньої торгівлі як різновидність протекціоністської політики. Подібна політика проводилась багатьма країнами в різні періоди. Відмінність її в Україні вбачалася в більш рішучій участі держави у справі здійснення зовнішньої торгівлі. В руках держави було зосереджено не лише справу дозволу чи заборони окремих угод, але і контроль над їх змістом. Впродовж певного часу держава була єдиним учасником торгових відносин із закордоном.

В дисертації показано, що з подачі науковців питання доцільності монопольної орієнтації зовнішньоторгових зв'язків на одну державу обговорювалося на сторінках преси, на з'їздах працівників Укрзовнішторгу. Практичним результатом таких обговорень стало розширення суб'єктів світогосподарських зв'язків та закріплення за державою лише функції контролю і керівництва усіма операціями на зовнішньому ринку.

Проведене дослідження показує, що самостійне державне керівництво здійснювалося в Україні на протязі лише двох років - з

1920 по 1922 рік. І хоча самостійність ця була відносною, оскільки основні напрямки зовнішньоекономічної політики України узгоджувалися з урядами інших республік, а керівництво зовнішньою торгівлею здійснювало Управління уповноваженого НКЗТ РРФСР при Раднаркомі республіки, Україна мала власну розгалужену систему органів управління зовнішньою торгівлею. Це і постійні торгові представництва в багатьох Європейських та Близькосхідних країнах, це і Укрдержторг, який виконував оперативні функції держави. Працював розвинутий митний апарат та відділи ліцензій. За 1921-22 рр України окремо від РРФСР було підписано 48 власних угод.

В роботі звертається увага на існування в 20-ті роки розуміння того, що керівництво та регулювання темпів розвитку зовнішньоторгових зв'язків повинно здійснюватися гнучкими, чітко працюючими органами. Вчені вказували на недопустимість як розпорошеності влади, так і надмірної централізації. На жаль, багатьом цим ідеям не довелося бути втіленими у життя.

В дисертації показано, що розробляючи механізм здійснення державної економічної політики, в тому числі і зовнішньої, українські вчені вважали за потрібне використання як економічних, так і адміністративних інструментів державного регулювання. Здійснена в 20-х роках спроба поєднати планові і ринкові начала в управлінні економікою показала позитивні результати. Взаємодія плану і ринку в той період була можлива лише тією мірою, якою план розглядався не як вольове рішення і обов'язкова директива, а як рекомендація розроблена на економічній основі. Становлення адміністративно-командної системи не дало можливості розвинути на найраціональнішим сторонам державного планування.

Більше того, з роками кріпла думка, що головною причиною усіх економічних негараздів була саме система планування. Тому

не дивно, що руйнуючи вже в 90-х роках цього століття командно-адміністративну систему в цілому, ми процес руйнації почали з системи планування. І, як це не раз траплялося, "виплеснули з ванни разом з водою і дитину": ліквідували навіть держплан та інші механізми управління економікою.

Високорозвинуті країни, навпаки, імпантували планування в ринкову економіку і воно давно перетворилося на невід'ємну складову цілісної економічної системи. В роботі звертається увага, що крім директивного слід розрізнати регулятивне, індикативне та стратегічне планування.

Навколо стратегічного планування останнім часом ведеться багато розмов, але мало хто знає, що чи не вперше про нього згадував саме український економіст Дунаєвський Ф. ще в 1926 році. Він вважав, що планування "від масштабів минулого та перспектив нинішнього" /сьогодні це звучить як планування від досягнутого рівня/, означає просто поквапливе реагування на невідкладні злоби дня. Складання ж плану генерального /стратегічного/ - це мислення не від минулого, а від майбутнього, і саме в цьому вбачав можливість економічного прогресу Дунаєвський Ф.

В дисертації аналізується застосування в Україні і таких традиційних засобів державного регулювання зовнішньоекономічних зв'язків, як митні тарифи, ліцензування, контингентування. Практика 20-х років показує, що використання цих інструментів повинно бути не однобоким і закріпленим. Посилюючи чи послаблюючи дію того чи іншого засобу, оперативно реагуючи на потреби дня, держава може не тільки захистити власну економіку, посприяти піднесенню її певних галузей, але і поповнити державну казну. В той же час, надмірне захоплення даними інструментами може дуже негативно позначитися на економічному стані держави.

Надзвичайно багато уваги приділяли українські науковці такому засобу державного регулювання зовнішньоторгової діяльності, як субсидування експорту. Причиною такого інтересу була велика фінансова скрута держави. Фінансових ресурсів для забезпечення потреб експортерів не було. Серед можливих способів фінансування зовнішньої торгівлі вчені називали залучення вільних коштів внутрішнього ринку шляхом випуску державних облігацій. Великі надії покладалися і на закордонний ринок капіталів. Найбільш прийнятними для України способами іноземного фінансування зовнішньої торгівлі вважалися кредитування, створення спільних підприємств та надання чистих концесій. І хоча на практиці іноземний капітал відіграв певну роль у налагоджуванні зовнішньоторгових відносин України, результат міг би бути більш значимим. Даний стан справ пояснювався причинами не лише економічного, але й загальнополітичного та чисто організаційно-технічного характеру.

Впродовж 20-х років торговий баланс України був активний. Гловінський Є., Коломойцев П., Туманов В., Шор А., Яснопольський Л., які всебічно досліджували торговий та платіжний баланси країни, підкреслювали, що така активність зумовлена не багатством держави, а її бідністю. Актив торгового балансу мусив покривати пасив по усіх інших статтях розрахункового балансу. В той же час, неодноразово зазначалося, що майбутнє економіки України в значній мірі залежить від встановлення розумного співвідношення експорту та імпорту.

Експортно-імпортна політика постійно змінювалася, оперативної реакції на потреби народного господарства країни.

Спочатку заради надходження в країну необхідних іноземних товарів і валюти за кордон вивозили все, що тільки могли. З розбудовою національного господарства, з розширенням внутрішнього рин-

ку все більше експортували спеціально виготовлену для вивозу продукцію. І хоча основною статтею українського експорту була сільськогосподарська продукція, на кінець 20-х років частка промислової групи становила 60% від загальної суми експорту.

Серед багатьох проблем, пов'язаних з вивозом, особливу увагу викликала проблема конкурентоздатності експортної продукції України. Підвищення її справедливо пов'язувалося із створенням умов для переробки продукції та збереження, поліпшенням якості продукції та зовнішнього вигляду, зниження собівартості продукції та відповідність її найновішим техніко-технологічним вимогам.

Отже, активізація експортної діяльності ставилася в пряму залежність від вирішення проблем підвищення науково-технічного рівня виробництва.

Здійснений в роботі аналіз дозволяє зробити висновок, що наслідком орієнтації України на зростання активності торгового балансу було проведення політики імпортного обмеження та заохочення експорту.

Регулювання ввозу-вивозу здійснювалося через митно-тарифну систему. Стимулюючи ввіз продукції виробничого призначення, держава повністю зняла мито на чавун, мідь, залізо, рейки та ін. Було знято привізне мито на різноманітні знаряддя праці та найбільш необхідні товари широкого вжитку. Примінялися і протекціоністські мита для товарів, які могли створювати на вітчизняному ринку небажану конкуренцію.

Що стосується товарів експортного призначення, то із середини 20-х років оподаткування застосовувалося лише в поодиноких випадках.

Взагалі ж без оплати мита здійснювалися усі торгові операції, які велися від імені держави. Митними податками обкладалися това-

ри, які надходили по лінії держустанов, підприємств та кооперації.

Дозволи на експорт та імпорт усіх товарів видавали відділи ліцензій, які діяли при Уп НКЗТ. Не потребували попереднього ліцензування лише зовнішньоторгові операції, що здійснювалися згідно з державним експортно-імпортним планом. Усі не планові закупки та продаж, ким би вони не здійснювалися, повинні були мсти візу Бюро ліцензій.

Дефіцит споживчих товарів на внутрішньому ринку та певне обмеження їх імпорту сприяли розвитку контрабандної торгівлі. Економісти зауважували, а життя довело, що найефективнішим, єдином дієвим способом боротьби з цим негативним явищем є розвиток виробництва товарів масового вжитку.

В дисертації розглядаються теоретичні напрацювання українських економістів по проблемах міжнародного маркетингу та реальні спроби використання в Україні його елементів в 20-ті роки. Показано, що налагодженню контактів та розвитку торгових відносин з організаціями і діловими колами іноземних держав суттєво сприяла участь українських організацій в міжнародних ярмарках і виставках. Участь в подібних міроприємствах сприяла здійсненню рекламно-інформаційної діяльності, давала можливість ознайомитися з досягненнями світової науки і виробництва, потребами і вимогами світового ринку. Крім того, демонстрація за рубежом продукції українського виробництва полегшувала пошук торгових партнерів, створювала сприятливі умови для укладання контрактів та просування вітчизняної продукції на міжнародні ринки.

Одночасно Україна неодноразово організовувала ярмарки у Києві, Харкові та Одесі. До участі в них запрошувалися представники іноземних торгових фірм. Наприкінці 20-х років Україна здійснювала торгові зв'язки з більш як 42 країнами світу.

Проведений нами аналіз теоретичних розробок українських еконо-

містів про взаємовідносини країн світу та практики держави по їх налагодженню в 20-ті роки показує, що найкращим способом подолання нинішньої кризової ситуації в Україні та зростання ефективності народного господарства максимально сприятимуть:

- рішучий відхід країни від тривалої політики відносно автаркії;
- створення науково-обґрунтованої нормативно-правової бази для забезпечення цивілізованого розвитку зовнішньоекономічних зв'язків;
- включення економіки України в систему міжнародного поділу праці з використанням її реальних та потенційних "порівняльних переваг";
- прискорений прорив на вимстливі та надзвичайно насичені товарами світові ринки шляхом підвищення конкурентоспроможності;
- визначення найбільш оптимального співвідношення між імпортом та експортом, встановлення активності не лише торгового, а і платіжного /розрахункового/ балансу.

Отже, це цілий комплекс міроприємств, розробка та впровадження якого здійснюється мляво і суперечливо, з частим ігноруванням пріоритетності національних економічних інтересів. Така ситуація зумовлена некерованістю економіки, самоусуненням держави від управління в економічній сфері, що суперечить практиці минулого, досвіду високорозвинутих країн, нарешті, закономірностям розвитку суспільства. Ускладнення виробничих відносин /в т.ч. і зовнішньоекономічних/, бурхливий розвиток продуктивних сил, відносно висока питома вага державного сектору в сфері матеріального виробництва та ін. вимагають активних централізованих заходів з боку держави. При цьому не слід забувати про оптимальну роль держави, адже ще старогрецькі філософи стверджували, що держава не зобов'язана створити усім рай на землі, але вона зобов'язана не допустити пекла. Інакше навіщо ж держава, державність?

Дослідження показало, що теорія і практика зовнішньоекономічних зв'язків України впродовж 20-х років надзвичайно цікаві, почальні

і насиченні подіями як позитивного, так і негативного характеру. Саме з урахуванням їх в роботі зроблено узагальнюючий висновок про необхідність максимального використання в умовах становлення Української державності теоретичного та практичного надбання минулих років. Звертається увага на те, що хоча готових економічних рецептів для сучасності минуле не дає, проте уберегти нас від помилок минулого - мусить.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені в наступних публікаціях:

1. Розробка теоретичних проблем зовнішньоекономічної політики в працях українських економістів 20-х років. //Вісник Київського університету. Серія: міжнародні відносини. К., 1995., № 3., - 0,5 д.а.

2. Зовнішньоторгові зв'язки України в 20-х роках. //Збірник наукових праць аспірантів "Світова економіка та проблеми ринкової трансформації України". - Деп. в ДНТБ України № 236 - Ук 94., 1994. - 0,5 д.а.

3. Аренда в системі отношений воспроизводства. //Сборник "Формирование воспроизводственных структур экономики в условиях перестройки". - Деп. в ИНИОН АН СССР № 43395, 1990 - 1 д.а. у співавторстві, з них особисто автора - 0,5 д.а.

4. Малі підприємства та перспективи їх розвитку. //Тези міжвузовської наукової конференції - "Історичні традиції Волині: проблеми духовного відродження". Рівне, 1993. - 0,2 д.а.

5. Формування зовнішньоекономічних зв'язків України в 20-ті роки ХХ століття. //Квілейна науково-технічна конференція присвячена 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 27 березня - 15 квітня 1995 р. Тези доповідей. Частина III. Рівне, 1995. - 0,2 д.а.

АНОТАЦІЯ

Рябая О.І. Проблеми внешнеэкономических связей в украинской экономической литературе 20-х годов XX века. Диссертация является рукописью. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.01.04. - экономическая история и история экономической мысли. Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев - 1995.

В диссертации рассматриваются основные направления теоретических исследований украинской экономической мысли в сфере международных экономических отношений.

Особое внимание уделяется решению проблемы управления внешнеэкономическими связями в Украине 20-х годов.

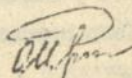
Анализируется развитие внешнеторговых связей Украины.

ANNOTATION

Ryabaya O.I. Problems of foreign economic ties in the Ukrainian economic literature of the twenties of the XXth century. The dissertation is a manuscript. The dissertation is for obtaining the degree "Doctor of economic sciences" under the specialization code 08.01.04 - economic history and history of economic thought. Taras Shevchenko Kiev National University. Kiev - 1995.

Investigated are the main directions of theoretical research of the Ukrainian economic thought in the sphere of international economic relations. Special attention is devoted to problems of external economic ties management in Ukraine in 20-s. The author also analyzes the development of external commerce of Ukraine.

Ключові слова: зовнішньоекономічні зв'язки України, зовнішня торгівля України, управління зовнішньоекономічною діяльністю.

454394

Ав 32.850

Підписано до друку 4.08.95р.
Формат 60x84 1/16 Обсяг 1 др.арк.
Замовлення 880 Тираж 100 примірників

Рівне, УІВГ, вул.Соборна, II